

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده زبان و ادبیات

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته: زبان و ادبیات فارسی

(بازتاب باورهای دینی در شعر معاصر با تکیه بر اشعار نیما یوشیج، مهدی اخوان

ثالث و سهراب سپهری)

استاد راهنما :

دکتر ابوالقاسم رادفر

استاد مشاور :

دکتر علیرضا شعبانلو

پژوهشگر :

فرزانه سنگری

بهمن ماه ۱۳۹۷

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
بسمه تعالی

هیأت داوران در جلسه مورخ ۱۳۹۷/۱۲/۱۴

پایان نامه تحصیلی خانم فرزانه سنگری دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

تحت عنوان :

" بازتاب باورهای دینی در شعر شاعران معاصر با تکیه بر آثار اخوان ثالث، تیما یوشیج و سهراب سپهری "

را بررسی کردند و پایان نامه با نمره ۱۸/۵ و درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضا	۱. استاد راهنمای پایان نامه، جناب آقای دکتر ابوالقاسم رادفر
امضا	۲. استاد مشاور پایان نامه، جناب آقای دکتر علیرضا شعباللو
امضا	۳. استاد داور پایان نامه، جناب آقای دکتر سید مهدی طباطبایی
امضا	۴. رئیس پژوهشکده، جناب آقای دکتر علیرضا شعباللو
امضا	۵. مدیر تحصیلات تکمیلی، جناب آقای دکتر روح الله کریمی

بِسْمِ تَعَالَى

پیشقدم به دنبال دستگیری

کاربرگ ب.الف/7

فرم تأیید انجام اصلاحات پایان نامه

مدیر محترم تحصیلات تکمیلی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

با سلام

بدینوسیله گواهی می شود اصلاحات مورد نظر هیات داوران در پایان نامه خانم/آقای
به شماره دانشجویی دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد رشته
با عنوان:

به طور کامل اعمال شده است و تکثیر و صحافی آن از نظر امضاء کنندگان ذیل بلامانع است:

- 1- نام و نام خانوادگی استاد راهنما
تاریخ و امضاء:
- 2- نام و نام خانوادگی استاد مشاور
تاریخ و امضاء:
- 3- نام و نام خانوادگی استاد داور
تاریخ و امضاء:

تایید رییس پژوهشگاه:

نام و نام خانوادگی رییس پژوهشگاه
تاریخ و امضاء:

تایید کارشناس پژوهشی تحصیلات تکمیلی از نظر انطباق با آئین نامه نگارش:

نام و نام خانوادگی کارشناس
تاریخ و امضاء:

تایید مدیر تحصیلات تکمیلی:

نام و نام خانوادگی مدیر تحصیلات تکمیلی
تاریخ و امضاء:

دانشجوی گرامی:

✓ قبل از اقدام به تهیه مجلد های پایان نامه، یا مراجعه به وب سایت تحصیلات تکمیلی، فایل راهنمای تدوین پایان نامه را به دقت مطالعه فرمائید. در صورت عدم رعایت موارد ذکر شده، پایان نامه از شما تحویل گرفته نخواهد شد.

پاسگذاری

پاس بی کران پروردگار یکتا را که هستی مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونان شد و به هم نشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه چینی از علم و معرفت را نصیبمان کرد.

بشکر فراوان از همسر مهربانم که اتمام این راه جز با صبوری ما و همراهی ایشان ممکن نبود.

و پاس بی کران از قلب های پاک و پر عاطفه پدر و مادر عزیزم

که از خود گذشته و محبت ارزانی ام کردند و همواره از کودکی تا به حال مراد و پهمودن مسیر علم و دانش همراه بودند.

پاس خدای را که فرصت شاکردی و علم آموزی از محضر استادان و بزرگان را نصیب و بهره مشتاقان راه دانستن گردانده است

باشکر و پاس از استاد فرهیخته و کران قدم جناب آقای دکتر ابوالقاسم رادفر که با صبوری و بزرگواری زحمت راهنمایی این پایان

نامه را بر عهده گرفتند و مراد طی این طریق صورتان و متعهدانه یاریگر بودند. هم چنین از استاد کران قدر و شکیبایم دکتر علیرضا شعبانلو که

زحمت مشاوری این پایان نامه را پذیرفتند و در جهت به فرجام رساندن این تحقیق دلسوزانه یار و یاور من بودند.

تقدیم بہ:

ہمراہ مہربان زندگی ام، ہمسر عزیزم

کہ احساس حضور خدا را در حضورش

مفہوم زندگی را در ہمراہی اش

و روح بلند انسانی را در نجابت و صداقتش یافتم

چکیده

از جمله موضوعات مهمی که در تمامی دوران های ادبی به آن اهمیت داده شده است، دین و بازتاب باورهای مذهبی در آثار شاعران و نویسندگان هر دوره است. در ادبیات معاصر به دنبال تحولات فکری و عقیدتی و تأثیرات گسترده فرهنگ غربی بر شاعران و نویسندگان و ایجاد تغییر در ساختارهای کهن، نگاه شاعران به دین و مذهب به گونه ای دیگرگون شد و با دیدگاه های شاعران و نویسندگان ادبیات کلاسیک تفاوت عمده ای داشت.

بحث و بررسی در باب دیدگاه های دینی و الهی شاعران برجسته این دوره که خود از سردمداران شعر نو فارسی هستند، تأثیر شایانی در شناخت بهتر جنبه های فکری آن ها و فهم بهتر آثارشان در پی دارد.

در پژوهش حاضر به بررسی، تحلیل و تفاوت های باورهای دینی بازتاب یافته در اشعار سه شاعر برجسته معاصر یعنی نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث و سهراب سپهری پرداخته شده است. چرا که ادبیات معاصر به دلیل تأثیرات فرهنگ غربی و اوضاع جامعه، دست خوش تغییرات و تحولاتی می شود و مصادیق باورها و بازتاب مفاهیم دینی تصویر جدیدی به خود می گیرد.

با بررسی اشعار این سه شاعر برجسته معاصر به تفکیک موارد، به بررسی تأثیر تفکرات دینی بر اندیشه های این شاعران _ دین اسلام یا ادیان دیگر _ پرداخته شده است، هم چنین تفاوت های موجود در دیدگاه این شاعران نسبت به مفاهیم و ادیان الهی بررسی شده است.

کلیدواژه: بازتاب، باورهای دینی، شعر معاصر، نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث، سهراب سپهری

فهرست مطالب :

پیشگفتار :	۱
فصل اول	۴
۱,۱. مسأله پژوهش	۵
۱,۲. موضوع پژوهش	۷
۱,۳. قلمرو پژوهش	۷
۱,۴. اهمیت و ضرورت پژوهش	۷
۱,۵. اهداف پژوهش	۸
۱,۶. کاربرد های پژوهش	۸
۱,۷. نوع پژوهش	۸
۱,۸. سؤال های پژوهش	۸
۱,۹. فرضیه های پژوهش	۹
۱,۱۰. تعریف واژه های مهم و کلیدی	۹
فصل دوم	۱۰
۲,۱. روش پژوهش	۱۱
۲,۲. روش جمع آوری اطلاعات	۱۱
۲,۳. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات	۱۱
فصل سوم :	۱۲
۳,۱. پیشینه موضوع پژوهش	۱۳
۳,۲. واژه های کلیدی و تاریخچه موضوع	۱۵
فصل چهارم :	۲۸
۴,۱. نیما یوشیج	۲۹
۴,۱,۱. حوزه باورهای دانشی و بینشی	۳۰
۴,۱,۱,۱. آفرینش	۳۰
۴,۱,۱,۲. خدا	۲۹

۳۷ معاد	۴,۱,۱,۳
۴۱ قضا و قدر	۴,۱,۱,۴
۴۳ استفاده از اصطلاحات و اشاره به بن مایه های دینی	۴,۱,۱,۵
۴۴ مظاهر و اصطلاحات ادیان دیگر جز اسلام	۴,۱,۱,۶
۴۶ مرگ	۴,۱,۱,۷
۴۹ دنیا و فنای آن	۴,۱,۱,۸
۵۱ شیطان	۴,۱,۱,۹
۵۷ ثواب و عقاب اعمال انسان	۴,۱,۱,۱۰
۵۸ آزمایش و امتحان های الهی	۴,۱,۱,۱۱
۵۸ گناه و ممکن الخطا بودن انسان	۴,۱,۱,۱۲
۵۹ بهشت	۴,۱,۱,۱۳
۶۰ امید	۴,۱,۱,۱۴
۶۱ انتظار فرج	۴,۱,۱,۱۵
۶۲ کمال	۴,۱,۱,۱۶
۶۴ نعمت های الهی و رزق و روزی	۴,۱,۱,۱۷
۶۵ رحمت الهی	۴,۱,۱,۱۸
۶۶ درد بشر	۴,۱,۱,۱۹
۶۷ مدح بزرگان دین	۴,۱,۱,۲۰
۶۹ حوزه باورهای کنشی :	۱,۱,۱,۱
۶۹ قوه تفکر و آگاهی	۴,۱,۲,۱
۶۹ ظن و گمان	۴,۱,۲,۲
۷۰ کمک به نیازمندان	۴,۱,۲,۳
۷۱ دعا و مناجات	۴,۱,۲,۴
۷۵ اشاره به برخی از احکام دینی	۴,۱,۲,۵
۷۵ توبه	۴,۱,۲,۶
۷۵ حوزه باورهای منشی و ارزشی:	۴,۱,۳
۷۵ امر به معروف و نهی از منکر	۴,۱,۳,۱

۷۶	۴,۱,۳,۲	ویژگی های اخلاقی انسان کامل
۷۷	۴,۱,۳,۳	قدم گذاشتن در راه درست
۷۷	۴,۱,۳,۴	تلاش و جهد
۷۷	۴,۱,۳,۵	خود شناسی
۷۸	۴,۱,۳,۶	عدم عیب جویی از دیگران
۷۹	۴,۱,۳,۷	راستی و صداقت
۷۹	۴,۱,۳,۸	تواضع
۷۹	۴,۱,۳,۹	تزکیه نفس
۷۹	۴,۱,۳,۱۰	دوری از رذایل اخلاقی
۸۱	۴,۱,۳,۱۱	رازداری
۸۱	۴,۱,۳,۱۲	شهادت و تکریم شهدا
۸۳	۴,۲	مهدی اخوان ثالث
۸۴	۴,۲,۱	حوزه باورهای دانشی و بینشی :
۸۴	۴,۲,۱,۱	آفرینش
۸۷	۴,۲,۱,۲	ستایش تمامی ادیان الهی
۹۴	۴,۲,۱,۳	خدا
۱۰۴	۴,۲,۱,۴	کاربرد اصطلاحات قرآنی
۱۰۹	۴,۲,۱,۵	شکوه از دین
۱۱۰	۴,۲,۱,۶	بهشت
۱۱۲	۴,۲,۱,۷	شیطان
۱۱۳	۴,۲,۱,۸	کاربرد اصطلاحات دینی و اشاره به بن مایه های دینی
۱۲۳	۴,۲,۱,۹	کفر و ایمان
۱۲۹	۴,۲,۱,۱۰	تأثیرپذیری از ادیان دیگر
۱۳۳	۴,۲,۱,۱۱	دوزخ
۱۳۳	۴,۲,۱,۱۲	بی وفایی دنیا و فنای دنیا و انسان
۱۳۵	۴,۲,۱,۱۳	معاد
۱۳۹	۴,۲,۱,۱۴	تقدیر و جبر و اختیار

- ۱۴۱ ۴,۲,۱,۱۵ گناه
- ۱۴۲ ۴,۲,۱,۱۶ ثواب و عقاب
- ۱۴۳ ۴,۲,۱,۱۷ نام بردن از بزرگان دین اسلام و مدح آن ها
- ۱۴۸ ۴,۲,۱,۱۸ آمدن منجی موعود
- ۱۴۹ ۴,۲,۱,۱۹ مرگ
- ۱۵۲ ۴,۲,۱,۲۰ امید
- ۱۵۳ ۴,۲,۱,۲۱ نعمت های الهی
- ۱۵۴ ۴,۲,۲ حوزه باورهای کنشی :
- ۱۵۴ ۴,۲,۲,۱ نماز
- ۱۵۹ ۴,۲,۲,۲ دعا
- ۱۶۰ ۴,۲,۲,۳ شکرگزاری
- ۱۶۱ ۴,۲,۲,۴ توبه
- ۱۶۲ ۴,۲,۲,۵ حج
- ۱۶۲ ۴,۲,۲,۶ کمک به دیگران
- ۱۶۳ ۴,۲,۲,۷ روزه
- ۱۶۳ ۴,۲,۳ حوزه باورهای منشی و ارزشی :
- ۱۶۳ ۴,۲,۳,۱ شهادت
- ۱۶۵ ۴,۲,۳,۲ تکریم اخلاق والای انسانی
- ۱۶۶ ۴,۲,۳,۳ نکوهش تزویر و ریا
- ۱۶۶ ۴,۲,۳,۴ راستی
- ۱۶۷ ۴,۲,۳,۵ کمک به نیازمندان
- ۱۶۷ ۴,۲,۳,۶ نکوهش کینه توزی
- ۱۶۸ ۴,۲,۳,۷ مهمانی
- ۱۶۸ ۴,۲,۳,۸ رعایت حق الناس
- ۱۷۰ ۴,۲,۳,۹ رفق و مدارا
- ۱۷۰ ۴,۲,۳,۱۰ عدالت و میانه روی
- ۱۷۱ ۴,۲,۳,۱۱ آزادی و آزادگی

۱۷۱ دوستی ۴,۳,۱,۱۲
۱۷۲ سهراب سپهری ۴,۳
۱۷۳ حوزه باورهای دانشی و بینشی : ۴,۳,۱
۱۷۳ آفرینش ۴,۳,۱,۱
۱۷۵ خدا ۴,۳,۱,۲
۱۷۹ قیامت و معاد ۴,۳,۱,۳
۱۸۰ فانی بودن جهان و انسان ۴,۳,۱,۴
۱۸۱ رنج و اندوه ۴,۳,۱,۵
۱۸۴ گناه ۴,۳,۱,۶
۱۸۶ آگاهی و معرفت ۴,۳,۱,۷
۱۸۹ تأثیر پذیری از قرآن ۴,۳,۱,۸
۱۹۰ انتظار موعود و فرج ۴,۳,۱,۹
۱۹۱ مرگ ۴,۳,۱,۱۰
۱۹۴ تنهایی و انزوا ۴,۳,۱,۱۱
۱۹۶ کمال ۴,۳,۱,۱۲
۱۹۷ بهشت ۴,۳,۱,۱۳
۱۹۸ توسل به ادیان دیگر ۴,۳,۱,۱۴
۲۰۱ شیطان ۴,۳,۱,۱۵
۲۰۲ لقای خدا ۴,۳,۱,۱۶
۲۰۳ قضا و قدر ۴,۳,۱,۱۷
۲۰۳ مدینه فاضله ۴,۳,۱,۱۸
۲۰۴ نبوت و رسالت ۴,۳,۱,۱۹
۲۰۵ حوزه باورهای کنشی : ۴,۳,۲
۲۰۵ عبادات دینی ۴,۳,۲,۱
۲۰۵ نیایش ۴,۳,۲,۲
۲۰۷ نماز ۴,۳,۲,۳
۲۰۹ امر به معروف ۴,۳,۲,۴

۲۰۹	۴,۳,۳ حوزه باورهای منشی و ارزشی
۲۰۹	۴,۳,۳,۱ رهایی از تعلقات
۲۱۰	۴,۳,۳,۲ پند و اندرز
۲۱۲	فصل پنجم : نتیجه گیری
۲۱۸	منابع

پیشگفتار

ادبیات هر قومی مجموعه ای از هنرهای کلامی است که از عاطفه و تخیل و اندیشه آن قوم سرچشمه می‌گیرد. دین و ادبیات از دیرباز پیوند ناگسستنی با یکدیگر داشته‌اند و همیشه تأثیرات قابل ملاحظه ای از دین در ادبیات فارسی، خصوصاً ادبیات کلاسیک دیده شده است و در بسیاری از موارد ادبیات، زبان دین بوده است. هم چنین از جمله مفاخره‌ها و هنرنمایی‌های شاعران در برخی دوره‌های ادبیات کلاسیک، کاربرد تلمیحات و اشارات به احادیث و آیات بوده که نه تنها شامل دین اسلام می‌شده است بلکه هنرمندان زیادی از اطلاعات و اصول ادیان دیگر برای بیان مقاصد خود و چه بسا مفاخره استفاده می‌کرده‌اند.

اما در دوره معاصر به طور گسترده و به دنبال آشنایی شاعرانی چون نیما یوشیج با غرب که شعر نیمایی را تا حدودی می‌توان ارمغان آن دانست، مصادیق باورها و بازتاب مسائل دینی در ادبیات تصویر جدیدی به خود گرفت و در شعر شاعران نو پرداز این دوره با توجه به شرایط اجتماعی و سیاسی عصر، با مفاهیم دیگر گونه ای از دین مواجه هستیم.

مواجهه شاعران با دین و استفاده از نموده‌های دینی در این دوران یعنی دوران رواج شعر نو به چند گونه بوده است:

۱- تفکرات دین ستیزی و تقابل و رویارویی با دین: این تفکرات حاصل تأثیر تفکرات ضد دینی مارکسیستی و تفکرات روشن فکری غربی بر ادبیات است. البته برخی فریبکاری‌ها و جهالت‌هایی که در برخی رفتارهای دینی متصدیان امور جامعه دیده می‌شده است، به این دست از افکار بیشتر دامن می‌زد.

همچنین جدال کهنه و نو که در این دوران، بسیار فضای فکری ادبیات را احاطه کرده بود و تا حدی پیش رفت که به روی تافتن از برخی مقدسات و ارزش‌های کهن دینی انجامید. بسیاری از شاعران نوگرای این دوره مانند نادر نادرپور، کسرائی، سایه، شاملو و... تحت تأثیر این افکار مارکسیستی و چپ گرایانه بودند.

به طور مثال نادر پور طی سفری به قم به توصیف اوضاع و شرایط آن شهر می‌پردازد که در واقع اعتراضی است به سنت‌های جامعه و ریاکاری‌های موجود در آن :

«چندین هزار زن / چندین هزار مرد / زن‌ها لچک به سر / مردان عبا به دوش / یک گنبد طلا / با لک لکان پیر / یک باغ بی صفا / با چند تک درخت / از خنده‌ها تهی / وز گفته‌ها خموش / یک حوض نیمه پر / با آب سبز رنگ / چندین کلاغ پیر / بر توده‌های سنگ / انبوه سائلان / در هر قدم به راه / عمامه‌ها سفید / رخساره‌ها سیاه» (نادر پور، ۱۳۸۱: ۱۳۳)

۲- طرح اصول و عقاید دیگر ادیان الهی: مانند مسیحیت، یهودیت و زرتشتی و حتی آیین‌هایی مذهبی چون بودایی. در این دوران با حجم زیادی از توصیفات و کاربردهای اصطلاحات و آیین ادیان دیگر مواجهیم که در ادامه به این مصداق‌ها به تفصیل پرداخته خواهد شد. به طور مثال از شاعران این دوره می‌توان به برخی عقاید مسیحی گونه شاملو اشاره کرد که به تبع مسیحی بودن همسرش، به آیین‌های این دین بسیار توجه و اشراف داشته است و این اشراف در اشعارش به وفور منعکس شده است:

«شیخ به نجوا گفت / جسمی خرد و خونین / و در رواق بلند سلطنت ادبی / اینک منم آن / شاه شاهان / حکم جاودانه فسخم بر نسخ زمین / درد و جاودانگی به هم در نگر بستند پیروز و شاد / و دست در دست یک دگر نهادند / و شیخ مصلوب در تلخای سرد دلش اندیشید که: اما به نزدیک خویش چه ام من / ابدیت شرمساری و سرافکندگی / روشنایی - مشکوک - من از فروغ آن مرد / اسخربونی است که دمی پیش به سقوط در فضای سیاه بی انتهای ملعنت گردن نهاد / انسانی برتر از آفریدگان خویش / برتر از اب و ابن و روح القدس / پیش از آن که جسمش را فدیه من و خداوند پدر کند / فروتنانه به فرو

شدن تن در داد / تا کفه خدایی ما چنین بلند برآید / نور ابدیت من / سر به زیر / در سایه سار گردن فراز شهامت او گام خواهد برداشت.» (شاملو، ۱۳۸۳: ۹۲۳)

۳- تقابل ناسیونالیسم و ملی‌گرایی با دین: گاه این افکار تا حدی مورد توجه قرار می‌گرفت که در تقابل با عقاید دین اسلامی قرار می‌گرفت و این افکار نمود بارزی در آثار اخوان دارد: « بهین آزادگر مزدشت، میوه مزدک و زرتشت / که عالم را ز پیغامش رهای دیگری دارم» (اخوان ثالث، ۱۳۶۸: ۲۲)

۴- نگاهی پویا و انقلابی به دین: که می‌توان گفت، این دید، بیشتر در آثار شاعران و نویسندگانی دیده می‌شد، که تحت تأثیر افکار و عقاید دکنتر علی شریعتی بودند.

البته در همین دوران شاعرانی بودند که بدون در نظر گرفتن و تحت تأثیر قرار گرفتن جو حاکم و این گونه تفکرات مختلف، مشغول به سرایش بودند و شعرشان بدون هیچ تپشی در جامعه سیر خود را در پیش می‌گرفت.

در پژوهش حاضر با توجه به تقسیم بندی بالا به بررسی بازتاب باورهای دینی در اشعار سه شاعر برجسته معاصر در سه حوزه باورهای بینشی، کنشی و منشی _ اخلاقی دینی پرداخته شده‌است.

فصل اول

کلیات

۱.۱. مسأله پژوهش

ادبیات هر قومی مجموعه ای از هنرهای کلامی است که از عاطفه و تخیل و اندیشه آن قوم سرچشمه می‌گیرد. دین و ادبیات از دیرباز پیوند ناگسستنی با یکدیگر داشته‌اند و همیشه تأثیرات قابل ملاحظه‌ای از مفاهیم دینی در ادبیات ما وجود داشته است که خصوصاً در ادبیات کلاسیک نمود بیشتری یافته است و در بسیاری از موارد ادبیات زبان دین بوده و از جمله مفاخره‌ها و هنرنمایی‌های هر شاعری در دوره‌هایی از تاریخ ادبیات فارسی، کاربرد تلمیحات و اشارات به احادیث و آیات بوده که نه تنها شامل دین اسلام می‌شده بلکه هنرمندان زیادی از اطلاعات و اصول ادیان دیگر برای بیان مقاصد خود و چه بسا مفاخره استفاده می‌کردند، اما ادبیات کلاسیک به دلیل تفاوت‌های آشکاری که با ادبیات معاصر دارد از آن جدا می‌شود.

نگرش شاعران و نویسندگان کلاسیک به انسان و جهان بیشتر نگرشی الهی بوده است و از نگاه آن‌ها، تنها در سایه خدا بوده که انسان پدیدار می‌شده و معنا می‌یافته است. اما مرکز ثقل ادبیات معاصر پرداختن به انسان و مسائل آنی و عینی اوست، که رواج این دیدگاه به دنبال ترویج اومانیسم غربی و افکار و اندیشه‌های فیلسوفان و منتقدین غربی در دوره معاصر شکل گرفت. (دهقانی، ۱۳۸۹: ۷)

از جمله مهم‌ترین معیارهای شناخت آثار شاعران و نویسندگان هر دوره دست‌یابی به افکار و اندیشه‌های متفکرین و هنرمندان آن دوره است که شناخت زمینه‌های تفکر دینی هر نویسنده یا شاعر از شاخه‌های مهم آن محسوب می‌شود.

در دوره معاصر، شاعران نگرش‌ها و برخوردهای گوناگونی با دین و مسائل دینی و به طور ویژه با دین اسلام داشتند، در این پژوهش در پی آن هستیم تا این مسأله را روشن کنیم که سه شاعر برجسته این دوره چگونه برخوردی با دین و مظاهر آن داشتند.

از آن جایی که تا کنون تحقیق جامعی در این باره صورت نگرفته است، لازم آمد تا در قالب یک پژوهش این مسأله روشن شود.

باورهای دینی همیشه و در هر دوره ای بنا به شرایط اجتماعی و سیاسی دچار دگرگونی‌هایی شده است. در دوره معاصر نیز به دنبال رواج مسائلی از قبیل آشنایی با غرب و به دنبال آن رواج ترجمه، توجه به علوم جدید، تکاپو و نوآوری و بر تافتن از سنت‌های کهنه ادبیات، تفکرات غربی بر افکار بسیاری از شاعران و نویسندگان ایرانی چیره گشت به گونه ای که در این دوره اعتقاد به دین در اندیشه بشر دگرگونه و گاه کم رنگ شد، البته نفوذ اندیشه‌های نیچه، سال بلو، روسو و کامو نیز تأثیری ژرف بر اندیشه شاعران و نویسندگان این دوره بر جای گذاشت.

«به دنبال این تزلزل معنا و دگرگونی دیدگاه‌های دینی و نگاه انسان به دین، طبیعت که در پایین‌ترین سلسله مراتب عالم و زبان بود، خود تبدیل به سرچشمه و اصل شد، به این ترتیب خروج از دوره کلاسیک به معنی واژگونه شدن سلسله مراتب عالم و زبان و منشاء قرار گرفتن زبان و طبیعت است. که به دنبال این دگرگونی همه زوج‌های متناظر در ادبیات و تفکر دوره کلاسیک از قبیل انسان / خدا، سلطان / رعیت، غیب / شهادت، روح / جسم، معنا / زبان و امثال آن وارونه می‌شود». (پور نامداریان، ۱۳۸۷: ۱۵ و ۱۶)

به دنبال این تحولات، مفاهیم مرتبط با باورهای دینی و شکل بیان این باورها در شعر معاصر دست خوش تغییرات فراوانی شد. به گونه ای که شاعران این دوره از جمله شاعران مورد بحث پژوهش به تعریفی تازه از دین می‌رسند و از آن صحبت می‌کنند و دین اسلام را با آرای بوداییسم و یا زرتشتی و... می‌آمیزند.

البته واکنش شاعران مختلف نسبت به این تغییرات متنوع و متفاوت بود به گونه ای که مثلاً سهراب سپهری در این دوران فارغ از هر گونه سیاست‌اندیشی به عرفان روی می‌آورد و خود را از دغدغه مندی معاصرین خود رها و فارغ می‌کند.

به طور مثال گرایش به تنهایی، یکی از بن‌مایه‌های تفکر سهراب سپهری است که این مضمون را در شعر وی بیشتر می‌توان تحت تأثیر زندگی و آموزه‌های بودا دانست. این تنهایی در آئین بودا به معنی سکوت و خلوتی پاک و معنوی برای فکر و اشراق است. (قوام و واعظ زاده، ۱۳۸۸: ۱۲۷)

«در ابعاد این عصر خاموش / من از طعم تصنیف در متن ادراک یک کوچه تنها ترم / بیا تا برایت بگویم چه اندازه تنهایی من بزرگ است / و تنهایی من شیخون حجم تو را پیش بینی نمی‌کرد / و خاصیت عشق این است» (سپهری، ۱۳۸۴: ۳۹۵)

علاوه بر سهراب سپهری که سعی دارد چشم بر مسائل و مشکلات جامعه خود ببندد و بگوید که چشم‌ها را باید شست، جور دیگر باید دید و رو به عرفان بیاورد، نیما یوشیج گاه بخاطر فضای نامناسب جامعه پیرامون خود ناامیدی‌ها و یا نامردمی‌ها را با دست یازیدن به برخی مفاهیم ضد دینی که حاصل برتافتن از سنت‌هاست، مطرح می‌کند.

برای مثال:

«حافظا این چه کید و دروغی است / کز زبان می‌و جام و ساقی است ؟ / نالی ار تا ابد باورم نیست / که بر آن عشق بازی که باقی است / من بر آن عاشقم کورونده است» (یوشیج، ۱۳۷۶: ۲۹۹)

اندیشه‌های دینی نیما در منظومه افسانه با حافظ مورد تقابل قرار می‌گیرد به و به مفهوم بقا که مد نظر حافظ است، معترض می‌شود و آن را رد می‌کند.

اخوان ثالث نیز به دنبال شناخت عمیقی که از ادبیات کهن فارسی دارد، تمامی اشعارش، پیوندی ناگسستنی با اسطوره‌ها و آئین ایران باستان دارند و اکثر شخصیت‌ها و مکان‌ها و موجودات نام برده در شعر وی دارای مفاهیم اساطیری و مربوط به ایران باستان هستند که با دین و آئین زرتشتی گره خورده است. او رفع ناکامی‌ها و ناامیدی‌های حاصل از نابسامانی‌های میهن خود را در توسل به دین زرتشتی، می‌جوید: بطور مثال در شعر «تو را ای کهن بوم و بر دوست دارم» صراحتاً بیان می‌کند:

«هم ارمزد و هم ایزدانت پرستم / هم آن فره و فروهر دوست دارم / به جان، پاک پیغمبر باستانت / که پیری است روشن نگر دوست دارم / گران مایه زرتشت را من فزونتر / ز هر پیر و پیغامبر دوست دارم / بشر بهتر از او ندید و نبیند / من آن بهترین از بشر دوست دارم...» (اخوان ثالث، ۱۳۶۸: ۲۲۵)

۱,۲. موضوع پژوهش

بازتاب باورهای دینی در شعر معاصر با تکیه بر اشعار سه شاعر معاصر نیما یوشیج، اخوان ثالث و سهراب سپهری

۱,۳. قلمرو پژوهش

قلمرو زمانی این پژوهش در دوره معاصر است و قلمرو مکانی آن نیز ایران.

۱,۴. اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

با توجه به استقبال مردم و ادیبان از شعر شاعران معاصر چون نیما یوشیج، اخوان ثالث و سهراب سپهری و پیوند عمیق آن با روح و فکر انسان معاصر لازم به تحقیق است که بدانیم این شاعران به دنبال تحولات عمیق فکری این دوران، هر کدام چگونه به مفهوم و مظاهر دینی نگاه می‌کردند، سرچشمه عقایدشان چیست و بازتاب مسائل عقیدتی این سه شاعر در چه مواردی نمود بیشتری داشته است.

علت انتخاب این سه شاعر بعد از پیشنهاد و مشورت با استادان راهنما و مشاور به شرح زیر است:

۱. هر کدام از این شاعرها جریان ساز و نقطه عطف در شعر معاصر قلمداد می‌شوند.
۲. بیش از دیگر شاعران مظاهر و نمودهای دینی اسلامی و دیگر ادیان مختلف در سروده‌هایشان بازتاب دارد.

البته محدودیت‌های تحقیق از دیگر دلایلی بود که باعث شد به تحلیل و بررسی همین سه شاعر معاصر بسنده شود.

مفهوم خدا باوری و دین در شعر معاصر و دیدگاه شاعران معاصر و توصیف آن همواره مقوله ای بحث برانگیز بوده که به طور جامع به آن پرداخته نشده است، در این پژوهش سعی شده است که با استمداد از منابع مربوطه و تحلیل اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر زمانه ی این شاعران به این مسأله پردازیم و تا حدودی فضای فکری این شاعران برجسته را با تحلیل و شرح مصداق‌های شعری شان روشن کنیم و عقاید آن‌ها را با توجه به شرایط زمانه خودشان بررسی کنیم.

۱,۵. اهداف پژوهش

از جمله مهم ترین اهداف این پژوهش شناخت و بررسی عقاید دینی و باورهای این شاعران به دنبال تحولات عمده جامعه و فضای فکری حاکم بر دوران است، چرا که در باب عقاید دینی در آثار این شاعران با مفاهیم، شیوه بیان و تفکر تازه ای مواجهیم.

۱,۶. کاربردهای پژوهش

یکی از کاربردهای پژوهش، آشنایی بیشتر با افکار و عقاید شاعران معاصر و فهم بهتر و دقیق تر اشعار این شاعران و به دنبال آن ادبیات معاصر است.

همچنین عموم علاقه مندان به زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگران تاریخ، فلسفه، جامعه شناسی، الهیات و نهادهای فرهنگی و دینی نیز می‌توانند از نتیجه و تحلیل‌های این پژوهش بهره مند شوند.

۱,۷. نوع پژوهش

این پژوهش، پژوهشی بنیادین در قالب پایان نامه می‌باشد.

۱,۸. سؤال‌های پژوهش

با توجه به تفاوت‌های نگرش دینی در شعر معاصر و بازتاب آن در اشعار این شاعران، لازم است تا نحوه نگرش شاعران مورد نظر (نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث و سهراب سپهری) به مسائل دینی را بررسی کنیم .

در این تحقیق می‌خواهیم بدانیم:

۱. افکار و اندیشه‌های نو پدید بر عقاید دینی شاعران معاصر تأثیر داشته است ؟

۲. دیدگاه سه شاعر نام برده شده با هم متفاوت است؟

۳. باورهای دینی منعکس شده در اشعار این شاعران متأثر از دین‌های دیگری غیر از اسلام نیز هست؟

۱,۹. فرضیه‌های پژوهش

۱. افکار و اندیشه‌های نو پدید بر عقاید دینی شاعران معاصر تأثیر داشته است.

۲. دیدگاه سه شاعر نام برده شده با هم متفاوت است.

۳. باورهای دینی منعکس شده در اشعار این شاعران متأثر از ادیان دیگری به غیر از اسلام نیز است.

۱,۱۰. تعریف واژه‌های مهم و کلیدی

ادبیات معاصر: ادبیات معاصر شامل متون نظم و نثری است که در حوزه ادبیات نوشته شده است و بازه زمانی آن از سال‌های بعد از مشروطه دانسته شده است که در این تحقیق به حوزه شعر معاصر پرداخته می‌شود.

دین: دین در لغت فارسی به معنای کیش، آیین و راه و روش است (معین، ۱۳۹۱: ۱۵۹۷)

فصل دوم

روش اجرای پژوهش

۲,۱. روش پژوهش

در این پژوهش پس از طرح کلیات و مقدمات موضوع و اهمیت پژوهش، به مطالعه منابع مرتبط با موضوع پرداختیم.

پس از انتخاب منابع و بررسی هر کدام از آن‌ها، کلید واژه‌های مهم پژوهش که روشنگر خط مشی و دسته بندی پژوهش هستند، تعریف شد.

هم چنین پس از طرح کلیات و پیشینه موضوع و پژوهش و بیان اهمیت بحث در باب موضوع، از آن جایی که موضوع پژوهش بازتاب باورهای دینی در شعر معاصر و بررسی آن در اشعار سه شاعر برجسته یعنی نیما یوشیج، اخوان ثالث و سهراب سپهری است، سعی شد ابتدا طرحی کلی از باورها و عقاید دینی مورد نظر که در اشعار معاصرین بازتاب یافته طرح شود که این باورها در سه حوزه ۱- اعتقادی (دانشی و بینشی)، ۲- کنشی، ۳- منشی و ارزشی دین تقسیم بندی شده است.

پس از نوشتن شرح حالی از زندگی و افکار و دیدگاه‌های هر شاعر، مثال‌های متعدد و مصداق‌های این بازتاب در باب همین سه حوزه از سه شاعر مورد نظر آورده شد و بعد به تحلیل و بررسی این نمونه‌ها همت گمارده شد، که برای به دست آمدن نتیجه ای بهتر از آثار این سه شاعر چینی تاریخی قائل شدیم یعنی نخست به بررسی آثار نیما یوشیج و سپس اخوان ثالث و بعد به سهراب سپهری پرداخته شد، تا سیر افکار و تأثیرات اجتماعی در شعر آن‌ها بهتر مشخص شود.

۲,۲. روش جمع آوری اطلاعات

ابتدا به کتابخانه مراجعه شد و با استفاده از کتب و مقالات و نشریات، منابعی که دارای مطالبی مرتبط با موضوع مورد نظر پژوهش بود با راهنمایی استاد راهنما انتخاب شد و سپس به مطالعه منابع و مآخذ اصلی که برای بررسی موضوع دارای اهمیت بیشتری بود، پرداخته شد و سپس با برگه نویسی و تنظیم و دسته بندی برگه‌ها به بررسی و تحلیل یافته‌ها همت گماشته شد.

۲,۳. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

در این پژوهش از شیوه تحلیلی - توصیفی داده‌ها استفاده شد، به گونه ای که پس از انتخاب منابع مورد نیاز و فیش برداری از مطالب مهم، اطلاعات بر اساس تقسیم بندی مورد نظر دسته بندی شدند و بعد در هر دسته مثال‌ها و مصداق‌های آن با تحلیل اشعار شرح داده شده است.